

НАСЛІДКИ ІНШОМОВНИХ ВПЛИВІВ У БОЛГАРСЬКІЙ МОВІ (фонологічний аспект)

Ольга Албул, Ольга Сорока

Анотация: Статията разглежда резултатите от чуждоезиковото влияние върху звуковата система на българския език. Представя се попълването на фонемния инвентар и увеличаването на честотата на отделни фонemi от периферията на фонологичната система и появата на нетипични за домашната лексика звукосъчетания.

Ключови думи: български език, чуждоезиково влияние, фонология.

Одним із важливих чинників змін у мовах є контактування мов. Найбільш виразно і чітко наслідки контактування виявляються у лексиці. Засвоєння чужомовної лексики може накласти відбиток і на фонологічний рівень мови-реципієнта.

У пропонованій статті спробуємо виокремити результати іншомовного впливу в області фонології болгарської мови, де контакти з чужомовним середовищем, що відбувалися у різні історичні періоди і продовжуються сьогодні, залишили помітний слід. Цей аспект на болгарському матеріалі висвітлений поки-що поверхово і фрагментарно.

Отже, результати іншомовного впливу в зазначених областях вбачаємо у поповненні фонемного інвентарю та зростанні частотності окремих фонем з периферії фонологічної системи; появі у процесі освоєння чужомовних слів невластивих питомій лексиці сполучень фонем. Розглянемо зазначені випадки детальніше.

Фонема /Ф/. Результати порівняльно-історичного дослідження слов'янських мов свідчать, що праслов'янська мова не знала такого звука. Як зазначає С.Б. Бернштейн (Бернштейн 1961: 300), не знали його й окремі слов'янські мови у початкові періоди своєї історії. У перших писемних пам'ятках слов'ян кирилична літера **Ѣ** “**ѣрьтъ**” та її глаголичний відповідник вживалися виключно в словах, запозичених переважно з грецької мови або за її посередництвом для позначення глухого губно-зубного щілинного звука. У таких словах, як **ѣилосоѣъ**, **ѣилипъ**, **порѣира**, **ѣарисеи** та ін., вона стоїть на місці грецької літери **φ** “**фі**”. Можна припустити, що така вимова була характерною для освічених болгар, які володіли грецькою мовою. На початку у народній вимові цей звук адаптовувався як **в** або **п**, що підтверджують написання на зразок **просѡора** замість **проѣфора** або випадки надпоправного написання **ѣ** на місці очікуваного **п** – **скорѣѣи** замість **скорѣпни**. Цією ж літерою у пам'ятках передавався

інколи й грецький придиховий, що позначався літерою θ “тета” – **фома**. У наш час в деяких західноболгарських говірках у запозиченнях на місці **ф** послідовно вимовляється **в**: *вурна* (фурна), *вабрика* (фабрика), *Вилип* (Филип) (Мирчев 1968: 141).

Внаслідок занепаду зредукованих голосних в слабкій позиції у болгарській мові дзвінкий губно-зубний **в** при санджі (абсолютний кінець слова, перед глухими приголосними, сонорними *р, л, м, н*, голосними) став вимовлятися як близький йому за артикуляцією глухий **ф**. Це спричинило включення ще однієї пари приголосних звуків (в:ф) у кореляцію за дзвінкістю і глухістю у болгарській мові.

В окремих говірках асиміляція **в** не пов’язана з долею зредукованих, як у випадку *сфат* (сват), *сфекър* (свекър), *тфой* (твой), *готфиш* (готвиш) і под. Стефан Младенов наводить також приклади з середньоболгарської пам’ятки (XIII ст.): *сфѣтъ, присфѣтъ, просфѣштаетъ*. (Младенов 1979: 145).

Для сучасної болгарської літературної мови регресивна асиміляція за глухістю у середині слова та на стику слів, оглушення дзвінких приголосних у кінці слова є нормативним явищем.

З появою великої кількості слів переважно греко-латинського походження у складі так званої інтернаціональної лексики звук **ф** набуває фонемного статусу (*фар:вар, фаза:ваза, факт:накт, фиба:риба*) і утверджується у фонемній системі болгарської мови. Протягом останніх десятиліть у болгарську мову потрапляє багато англіцизмів, які містять цю фонему – *фен, фънк, файл, факс, фейсконтрол, фейслифтинг, фентъзи, фениуї, фест, фешън, феърплей, фиксинг, фиск, фитнес, флайър, флаш, флашер, флашкарта, флашамет, флопи, фолкфiesta, овърдрафт, франчайзинг, фрейм, фреш, фрисби, фристайл, фронтмен, фънк, фючърс, плейоф, фришоп, фрейм, форхенд* та багато інших.

Фонема /Ф’/. У старослов’янській/староболгарській мові звук **ф** міг бути пом’якшеним у позиції перед голосними переднього ряду. У сучасній болгарській мові запозичення переважно інтернаціонального характеру освоєні з м’яким **ф**: *шофьор, фьотър, фюзеляж, фючърс* та ін. У питомих болгарських словах м’який звук **ф’** наявний лише у вигуках, звуконаслідуваннях та небагатьох похідних від них – *фю, фют, фюфюкам*.

Фонема /ДЖ/. За припущенням дослідників, звук **дж** міг виникати як проміжний результат пом’якшувальних процесів у праслов’янський період. Наприклад, С.Б. Бернштейн наводить удосконалену ним схему О.О.Шахматова, де *gǝ через низку етапів перетворюється на африкату *dž’, яка своєю чергою змінилася в дзвінкий щілинний

приголосний *ž'(Бернштейн 1961: 169). Фонематизації цього звука в болгарській мові сприяла велика кількість запозичень турецько-арабсько-перського походження (*джамия, джезве, джоб, джудже, патладжан*). Унаслідок тривалої пуристичної діяльності багатьох болгарських діячів культури, письменників, філологів значно менша кількість таких слів увійшли в літературну мову. Однак на сучасному етапі в англіцизмах ця фонема трапляється доволі часто: *джаз, джаз-банд, джакузи, джакпот, джус, джинси, джемпер, джамборе, джем, джемсейн, дженк, джет, джип, джипси, джогинг, джойнтвенчър, джойстик, джокер, джуніър* та багато інших.

Слід згадати також кілька лексичних інновацій розмовного характеру, що виникли на болгарському ґрунті – *джаджа, джиджафка/джуджафка/джаджафка, джиджи-биджи*. Ж.Колева-Златева зараховує їх до образонаслідувальних і зазначає, що вони відрізняються дифузністю, розмитістю семантики (Колева-Златева 2009: 117-125).

Зберігає продуктивність у сучасній болгарській мові і суфікс – *джия* (від тур. *-ci*, розширеного на болгарському ґрунті), за допомогою якого творяться назви осіб чоловічого роду за професією, видом діяльності. Як зазначає відома болгарська дериватолог Ц. Аврамова, висока продуктивність цього суфікса полягає у його великих словотвірних можливостях ... у багатьох випадках суфіксу не просто надають перевагу, а він є єдино можливим формантом для нових субстантивних дериватів (Аврамова 2003: 125).

Фонема /Г'/, /К'/. У староболгарській мові задньоязикові приголосні були тільки твердими. М'які кореляти цих звуків у сучасній болгарській мові трапляються порівняно рідко, переважно у запозичених словах, основна частка яких прийшла з турецької мови або за її посередництвом, наприклад, *кьочек/кючек, гюл, кьорав, кюлоти, кюлче, кюмбе, кюмюр, кюнец, кюп, кюрк, кютюк, кюфте, кяр, гьол, гьон, гюрбе, гювеч, гюзел, гюле, гюм*, а також з інших мов – *кюриї, кюре*.

Фонема /Х'/. У власних назвах іншомовного походження, які стали невід'ємною частиною сучасного болгарського дискурсу, при їхньому відтворенні болгарською мовою з максимальним наближенням до звучання у мові-джерелі зустрічається або може зустрітись м'який звук *х*. У наявному питомому лексичному матеріалі болгарської літературної мови немає словоформ, у яких цей звук протиставляється за твердістю/ м'якістю. Але у таких власних назвах, як *Хюз, Хюм, Хюстън, Хьолдерлин, Хюррем, Хюндай*, у прикметнику *хюман* в словосполученні *хюман дизайн*, м'який звук *х* реалізується перед голосними заднього ряду, тобто у позиції, в якій у болгарській мові здійснюється кореляція приголосних за

твердістю/м'якістю. Саме це дає змогу багатьом болгарським вченим визнавати м'який звук *x* окремою фонемою. Серед чужомовних онімів можна знайти приклади, у яких протиставлення твердої і м'якої фонemi /*x*/ відіграє смислорозрізнювальну роль, наприклад, у прізвищах Хуз – Хюз. Однак фонемний статус м'якого *x* визнається не всіма болгарськими мовознавцями. На думку В. Витова, м'який *x* треба розглядати як варіант твердої фонemi /*x*/, що має потенційні можливості розвинути у самостійну фонему (Вътов 1995: 86).

2. У фонетичній будові болгарського слова сполучення голосних трапляються рідко. У питомих болгарських словах вони утворюються переважно на стику морфем. Глобалізаційні процеси призвели до появи великої кількості іншомовних слів, у яких внаслідок освоєння такі сполучення з'явилися в різних позиціях у слові.

На початку слова зустрічаються сполучення АУ, ОУ, УИ, АЕ – *аут*, *аудиенция*, *аутопсия*, *аут*, *аорта*, *аорист*, *уiski*, *аеродинамика* (у цій позиції в питомих болгарських словах зустрічаємо лише сполучення УЕ та ОА). У середині слова бувають такі сполучення голосних, як: ИИ – *експроприрам*; ИА – *вариант*, *пиано*, *гениален*; ИО – *скиор*, *виола*; ИУ – *консилиум*, *консорциум*, *мораториум*; ОА – *воал*, *клоака*, *експлоатация*. В позиції кінця слова можна відзначити такі звукосполучення, як ИО – *радио*, *студио*; АО – *какао*; ОА – *буржоа*, *амплоа*, *боа*. За спостереженнями В. Витова, голосний Ъ не бере участі у сполученнях “голосний + голосний” на початку слова ні як перший, ні як другий член звукосполучення (Вътов 1995: 127). Однак серед новіших запозичень можна навести англiцизм, що заперечує цей висновок – *еърбъс*, *еъркандишън*.

Фонетична будова питомих болгарських слів може містити сполучення тільки двох голосних. У запозиченнях трапляються сполучення трьох голосних, наприклад, *маоизъм*, *даоизъм*, *оуенизм*.

Щодо сполучуваності приголосних з голосними, то можна навести сполучення Б'+У на початку слова, яке буває тільки в запозиченнях: *бюджет*, *бюлетин*, *бюргер*, *бюро*, *бюрократ*, *бюст*, *бюфет*, *бюрек*, а у питомій болгарській лексиці не зустрічається.

У чужомовному лексичному матеріалі з'являються нові сполучення приголосних. Так, у мовознавчій літературі стверджується, що сполучення **шх** не допускається у болгарській мові ⁵²(Граматика 1982: 141; Вътов 1995: 133).

Але такі сполучення наявні в англіцизмі *ихуна*, у запозиченні зі шведської мови *ихери* “підводні скелі і малі острови біля побережжя Фінляндії, Швеції, Норвегії, Іспанії та ін.”

У питомому болгарському лексичному матеріалі немає сполучень **пф**, **кс** на початку слова, але вони з’явилися у запозиченнях інтернаціонального характеру *ксилофон*, *ксерография*, *ксенофобия*, *ксерокс* та ін.

У кінці слова сполучення **нк**, **нг**, **пт**, **пс**, **кс**, **кт**, **лм**, **мн**, **рн** також засвідчені переважно у запозиченнях інтернаціонального характеру: *танк*, *цинк*, *митинг*, *евкалипт*, *гипс*, *кодекс*, *бокс*, *рефлекс*, *акт*, *пакт*, *дефект*, *афект*, *филм*, *псалм*, *химн*, *концерн* та ін. Останніми десятиліттями зростає кількість англіцизмів на *-ing*/болг. *-инг*: *маркетинг*, *мониторинг*, *джогинг*, *рейтинг*, *лизинг*, *бодибилдинг*, *кърлинг*, *фиксинг* та багато інших.

Отже, як бачимо, результати процесів, пов’язаних з іншомовними впливами, виявляються не лише у лексиці чи синтаксисі, вони досить чітко простежуються і на фонетико-фонологічному рівні сучасної болгарської літературної мови.

Література:

Аврамова 2003: Аврамова, Цв. Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век. София, 2003.

Бернштейн 1961: Бернштейн, С.Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. М., 1961.

Витов 1995: Вѣтов, В. Фонетика и лексикология на българския език. Велико Търново, 1995.

Гладкова 2006: Гладкова, Х. Интернационализацията в миналото и днес (върху Речника на чуждите думи в българския език на Стефан Младенов) – В: Националният език в условия на чуждоезикови влияния и глобализация. София, 2006.

Граматика 1982: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 1. Фонетика. София, 1982.

Колева-Златева 2009: Колева-Златева Ж. Относно приложението на някои наблюдения върху съвременни български образоподрожателни думи в етимологията – В: Българският език и литература на кръстопътя на културите. Международна конференция Сегед, Унгария, 21-22 май 2007 г. Т. II. Szeged, 2009.

Мирчев 1968: Мирчев К. Историческа граматика на българския език. София, 1968.

Младенов 1979: Младенов С. История на българския език. София, 1979.

Інформація про авторів:

Албул О. А. – доцент кафедри слов’янської філології ЛНУ імені Іван Франка

